
УДК 811.161.2'8:81-26:808.5

НОРМА – НЕВІДДІЛЬНА ОЗНАКА ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

**Літературна норма і мовна практика : монографія /
[Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Коць Т. А. та ін.];
за ред. С. Я. Єрмоленко. — Ніжин : ТОВ «Видавництво
«Аспект-Поліграф», 2013. — 320 с.**

Головна ознака літературної мови і центральне поняття теорії культури мови — літературна норма. У передмові рецензованого дослідження автори називають норму літературної мови головною «дійовою особою» культури мови. Справді, у монографії літературна норма — не просто предмет дослідження, а «персонаж» сучасної мовної практики, який живе своїм життям. Уперше в українському мовознавстві феномен норми розкрито комплексно: у стильових різновидах сучасної української мови з опорою на співвідношення понять «прескриптивна і дескриптивна норма».

Характеристика норми — одна з найскладніших мовознавчих проблем, багатовимірність якої визначають факти історичні, культурно-соціологічні і власне лінгвальні. Ще 1936 року у вступі до доповіді, виголошеної на IV лінгвістичному з'їзді в Копенгагені, Б. Гавранек поставив питання, чи є взагалі мовна норма предметом лінгвістичного вивчення? У згаданій доповіді він дав ствердну відповідь. Спостереження науковців за змінами норми в часі і в функційній варіативності дають змогу осмислити її діалектичну суть і власне мовну природу. Відділ стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України під керівництвом С. Єрмоленко продовжує традицію дослідження літературної мови, яка утвердилася у слов'янському мовознавстві. У монографії

© Л.В. СТРУГАНЕЦЬ, 2014

лінгвісти задекларували завдання показати багатоплановість, динамічну стабільність явища літературної норми як ознаки розвиненої літературної мови, виокремити диференційні риси літературної мови, наголосити на критеріях становлення літературної норми, на відмінності змісту понять «мовна норма» і «літературна норма», «літературна мова» і «мова художньої літератури».

Три розділи колективної праці охоплюють три напрямки бачення природи і функціонування літературної норми. У першому розділі «Феномен літературної мови» представлено концептуальні положення про ознаки літературної мови, критерії літературної норми, літературний стандарт у контексті мовної свідомості українців, художній стиль як складник національної лінгвокультури. Засадничим у монографії є трактування літературної мови як історично закономірної, суспільно важливої і необхідної форми існування національної мови. Визначальні її ознаки — наддіалектний характер і динамічна стабільність норми, кодифікованість у словниках і граматиках, поліфункційність і вербалізована поняттєва структурованість — найтісніше пов'язані з усвідомленням ролі літературної мови, що слугує репрезентанткою (за словами І. Франка) національної єдності. Автори наголошують на тому, що у кінці ХХ століття в Україні актуалізувалося питання державотворчої ролі української мови і пов'язане з ним питання літературного стандарту. «Поняття «літературна мова» і «літературний стандарт» синонімічні, проте друге стосується саме новітньої історії української літературної мови і некоректне щодо попередніх історичних періодів» (с. 7). У формі таблиці представлено ознаки норми в писемному та усному стандарті і в територіальних та соціальних діалектах.

Варто наголосити, що в рецензованій праці диференційовано широкий і вузький зміст поняття «сучасна літературна мова»: *«Якщо в широкому розумінні сучасна літературна мова — це мова від Івана Котляревського до наших днів..., то у вузькому розумінні поняття... об'єднує комунікативну практику трьох поколінь. Це період одночасного життя старшого, середнього й молодшого поколінь. Мова молоді завжди відрізняється від мови старших людей, проте врівноважує цю різницю комунікативна активність середнього покоління, що й визначає характер норм сучасної літературної мови»* (с. 15-16).

Серед критеріїв літературної норми у дослідженні виокремлено зовнішні (соціально-культурні) і внутрішні (системні). Водночас науковці ставлять насущне питання: за якими критеріями має відбуватися кодифікація літературної норми? Відповідь базується на трьох позиціях. За критерії кодифікації норми мають правити: 1) мовна практика освічених носіїв української літературної мови; 2) відповідність структурі української мови; 3) збереження писемно-літературних традицій, які об'єднують комунікативну практику трьох поколінь носіїв літературної мови. Підсумовує підрозділ теза про дедалі більший вплив засобів масової інформації на мовну свідомість носіїв літературної мови. Оскільки

у засобах масової комунікації репрезентовано писемну й усну форми спілкування, *«цей чинник робить їх всеохопними і щодо трансформації в них функціональних стилів літературної мови»* (с. 31).

Осмилення феномену літературної мови як неодмінного складника духовної культури українців пов'язане, як зазначають автори монографії, з розвитком національного самовизначення українців, зі сприйманням писемної літератури, яка була створена українською мовою. Художньо-мовна практика письменників як критерій становлення й динаміки мовної норми пов'язана з історичними періодами розвитку української літературної мови. У монографії дотримано вже класичних канонів, що письменник — носій літературної мови, але він і найактивніший творець національної мови в тому розумінні, що глибоко відчуває найтонші порухи народного слова, відтворює живе слово народу. *«Під пером майстра оновлюються, засвічуються новими гранями давно відомі лексичні скарби». «Індивідуальна мовотворчість виконує структурно-розширювальну (оновлення засобів мововираження) й огранювальну (удосконалення традиційних засобів) функцію творення стильової художньої (поетичної) норми»* (с. 41). Автори рецензованої праці застерігають, що сьогодні завдання дослідників — утримати теоретичний баланс між розглянутим постулатом про художній стиль як критерій становлення літературної норми і коректним трактуванням історичної ролі інших внутрішньомовних та позамовних чинників її розвитку. В іншому разі постає небезпека примітивного отождоження літературної мови та мови художньої літератури, системи яких, як відомо, не конгруентні ані функційно, ані за рівневими показниками.

У другому розділі «Динамічна стабільність норми — ознака розвинутої літературної мови» схарактеризовано просторову і часову глибину літературної мови, динаміку лексичної і граматичної норми, представлено кореляцію понять «норма» — «Інтернет» — «словник».

Цілком підтримуємо тезу, що витоки норми сучасної української літературної мови треба бачити не лише в певних просторових відмінностях, а й у писемно-літературних традиціях, що характеризують історичні періоди літературної мови. Запропонована С. Єрмоленко метафора «просторова і часова глибина літературної норми» ґрунтується на розумінні літературної норми як певного конструкту, який витворюється у свідомості людей, належних до однієї комунікативної спільності. Жанрово-стильові різновиди писемної та усної української літературної мови на сучасному синхронному зрізі засвідчують існування літературної норми, якій не так просто дати однозначну просторову кваліфікацію. На думку науковця, *«якщо в художньому стилі через його прив'язаність до розмовного джерела безпосередньо виявляються просторові ознаки літературної мови..., то в таких стилях, як науковий, офіційно-діловий, літературна норма виявляє найвищий ступінь стандартизованості, причому говорити про діалектну основу такої стандартизованої літературної мови можна з великою мірою умовності. Не випадково в науковій практиці*

послугуються поняттям «загальнолітературна норма», сутність якого визначається характером його протиставлення стильовим та стилістичним нормам» (с. 67).

У підрозділах про динаміку лексичної і граматичної норми охоплено аналізом велику кількість різних лексико-семантичних і лексико-стилістичних процесів. Теоретичний виклад вдало проілюстровано численними цікавими прикладами. Оригінальною видається розвідка про роль Інтернету в лінгвістичних студіях. Увиразнено нові завдання, які стоять перед сучасною українською лексикографією у період гіпердинамічних змін в інформаційному середовищі. Велике прикладне значення мають матеріали про засади створення словника (від мовної практики до визначення реєстру), про пошукові машини Інтернету як засіб для формування лексикографічного реєстру, про модель формування лексикографічного реєстру.

Третій розділ «Культура мови: теорія і практика» висвітлює специфіку символічної і прагматичної, сильної і слабкої мовної норми, розкриває секрети рефлексії над літературною нормою, вводить у світ мовної культури і моди. Завершує монографію оригінальний аналіз культуромовного дискурсу в збірнику «Культура слова».

У монографії задекларовано, що реальне функціонування норми як ознаки літературної мови пов'язане із символічною і прагматичною оцінками норми. Символічна норма — це «сформований в уяві мовця ідеал мовної норми, який уособлює зв'язок із народнорозмовними традиціями, національним самоусвідомленням, вибором таких мовних засобів, які вирізняють українську мову з-поміж споріднених мов» (с. 261). Прагматична норма полягає у використанні «мовних засобів для досягнення передусім комунікативної мети — порозуміння» (с. 265). Із цими поняттями, як стверджують автори, корелюють поняття сильної і слабкої мовної норми. Сильна, або стійка, мовна норма — це регулярні, традиційні реалізації кодифікованих мовних одиниць у писемній і усній практиці, а слабка мовна норма — це нестійка норма, пов'язана з регулярним відхиленням від кодифікованих правил. Наведено чимало лінгвальних фактів на підтвердження дії сильної і слабкої мовної норми. Супроводжують аналіз виразні схеми, малюнки.

Постійні рефлексії над літературною нормою передусім свідчать про культивування в суспільстві літературного різновиду як вищої форми національної мови. У рецензованій праці вказано, що поняття «рефлексії над літературною нормою» стосується переважно двох різних об'єктів: а) культури мови як навчальної дисципліни, мета якої — утверджувати літературну норму, формувати літературний стандарт як взірцевий різновид національної мови; б) культури мови як певного рівня мовної свідомості і мовної грамотності освічених людей. Вважаємо дуже важливим твердження, що культура мови починається із самоусвідомлення мовної особистості. Культура мови «зароджується й розвивається там, де носіям національної літературної мови не байдуже, як

вони говорять і пишуть, як сприймається їхня мова в різних сферах суспільного спілкування, а також у контексті інших мов» (с. 278).

У виданні висвітлено також проблему співвідношення понять «модне» і «частотне». Узагальнюювальною є теза, що здебільшого мода досить швидко змінюється, новизна нейтралізується, і на кожному етапі мовокористування виникають нові «модні» засоби мовного вираження. Водночас мовна мода може сигналізувати про формування, усталення нової стильової норми.

Кожному дослідникові-практику радимо ознайомитися із розвідкою «Відбиття культуромовного дискурсу в збірнику «Культура слова». Імпонує чіткий аналіз термінологічного апарату галузі на основі новаторської методики числової параметризації. Викликають неабиякий інтерес визначені коефіцієнти наукового зацікавлення мовою письменників. Слід поцінувати те, що і в самій монографії виважено функціює метамова галузей стилістики і культури мови. Виявлено оригінальні термінологічні варіанти, як-от: *загальномовний словник — загальномовний кадастр*. Окремі положення афористичні. Наприклад, вислів С. Єрмоленко про словники: *«Словник національної мови — це справді весь світ, даний нам у поняттях, уявленнях і закарбований у словах»* (с. 314).

Загалом праця цілісна за предметом опису і широка за джерельним матеріалом та класична і новаторська за підходами до лінгвальних фактів. Після прочитання монографії виникає відчуття «невпинного плину мовної ріки». Замислюєшся і над дискусійними моментами. Зокрема, на наш погляд, у лінгвістиці невирішеним залишається питання розмежування ознак і критеріїв літературної норми (наприклад, естетичне сприймання — це ознака чи критерій?). Звісно, що рецензована праця не розставила всі крапки над і у дослідженні норми та мовної практики. Якщо прескриптивна норма — це своєрідний ідеал, до якого важко наблизитися, то і ніколи не можна завершити процес унормування мови. Адже кожної історичної доби діє своя норма, оцінювати її треба з погляду того часу, тих комунікативних потреб, які постають у суспільстві. Професор М. Грушевський в одній зі статей, опублікованих у «Раді», зазначав: «Поки народ живе, живе його мова. Ні я, ні ви, читачу, не вгадаєте, яка буде мова наша літературна й наукова, її термінологія, її правопис навіть за п'ятдесят літ, як будуть писати й говорити наші внуки. Пильнуймо своєї мови, поліпшаймо її, але не затуркуймо голови ані собі, ані людям надмірним перфекціонізмом. Давлеєт дневі злоба його. Дев'яносто дев'ять процентів того, що продукуємо ми тепер, сповнивши свою службу в теперішній хвилі, однаково забудеться, і що ж тут старатися про те, щоб його форма подобалася будучим поколінням, коли в тім вони не будуть мати потреби. Те з теперішніх писань, що потрібне буде для ужитку наших правнуків, постарайтесь вони перевести на будучий правопис і мову перелицюють, коли воно буде потрібним для широкого ужитку. Сей труд і клопіт можемо їм полишити; не маймо претензії творити для віків, а ліпше пильнуймо

свого обов'язку перед хвилиєю, перед її вимогами, щоб чесно сповнити його”.

Любов СТРУГАНЕЦЬ (м. Тернопіль)

Статтю отримано 25.09.2014

Liubov Struganets'

Ternopil

NORM IS AN INSEPARABLE ATTRIBUTE OF LITERARY LANGUAGE

Book review on: *Literaturna norma I movna praktyka : monografiya* / [Yermolenko S.Ya., Bybyk S.P., Kots' T.A. ta in.]; za red. S.Ya.Yermolenko. — Nizhyn : TOV «Vydavnytstvo «Aspekt-Poligraf», 2013. — 320 p.

Мовна мозаїка

ЯМКОВИЙ, А НЕ ЯМОЧНИЙ РЕМОНТ ДОРІГ

Водії нарікають на *ямкуваті* дороги, а дорожники бідкаються про брак грошей для *ямочного* ремонту. Дороги, справді, ямкуваті, бо мають зверху багато ямок, а то й справжніх ям. Заповнення таких ямок та ям бітумом у неофіційному вжитку називають переважно *латанням доріг*, а в офіційному — *ямочним ремонтом доріг*. Проте в другій назві *ямочний* ужито неправильно, бо в українській літературній мові від іменників із суфіксом -к- прикметники утворюють за допомогою суфікса -ов-, пор.: *виставка* — *виставковий*, *казка* — *казковий*. Саме тому замість *ямочний* потрібно вживати *ямковий*.

Отже, ліквідацію ямок та ям на дорогах правильно називати **ямковим ремонтом доріг** або ж *ремонтом ямкуватих доріг, латанням доріг, латанням ямок на дорогах*.

Катерина Городенська